

Zapożyczenia leksykalne

Autor: Halina Karaś

Zapożyczenia leksykalne w gwarach wywodzą się z języka ogólnego lub bezpośrednio z innych języków. Pożyczkę pierwszego typu stanowią wspólne dziedzictwo z językiem ogólnym i mają zwykle szeroki, ogólnogwarowy zasięg, np. z łaciny: kaplica, adwent, okazja, lamentować; z języka niemieckiego: wójt, sołtys, ganek, śruba, dach, izba; z francuskiego: bluza, szofer, taborek & taboret; , żandarm; z języków ruskich (przodków dzisiejszego języka ukraińskiego i białoruskiego): serdak, morda, wertepy, portki, hulać, i za ich pośrednictwem z języków orientalnych: derka, jasiek itp. Na ogół są to zapożyczenia stare. Niektóre z zapożyczeń, które przeniknęły do gwar za pośrednictwem języka ogólnego, zachowują się jedynie w gwarach, a zaginęły lub są odczuwane jako przestarzałe w języku ogólnym, por. despet (ogp. przestarzałe despekt & uchybienie norm, ubliżenie), wiktować itp. O zróżnicowaniu języka ogólnego i gwar w zakresie wpływów obcych decydują jedynie pożyczki drugiego typu, wyłącznie gwarowe, lokalne, które są przede wszystkim wynikiem bezpośrednich kontaktów z ludnością innojęzyczną głównie na pograniczach polskiego obszaru językowego (zapożyczenia niemieckie, czeskie, słowackie, ruskie, litewskie), rzadziej - kolonizacji (zapożyczenia niemieckie), migracji czy sezonowych wyjazdów do innych krajów. Olbrzymie źródło przenikania zapożyczeń do gwar i regionalnych odmian języka stanowiły w okresie zaborów języki: niemiecki i rosyjski na skutek kontaktów z obcymi instytucjami państwowymi, urzędami, szkołą, wojskiem itp. Terenami szczególnie narażonymi na wpływy niemieckie były ziemie pozostające pod wielowiekowym panowaniem obcym, np. Warmia i Mazury, Śląsk. Pożyczkę te zwykle mają ograniczony zasięg terytorialny, por. warmińsko-mazurskie: faterek & tatuś; , felować & wypełniać; , klewer & koniczyna; , obzorgować & zatroszczyć się; , szur & szopa na drzewo lub narzędzia rolnicze; , tyna & beczka; , zaketować & zamknąć na klucz; (tu mają już charakter historyczny w związku z masowym przesiedleniem autochtonów do Niemiec w okresie powojennym), śląskie: śtrykować & robić na drutach; , wuszt & kiełbasa; , klopsztanga & trzepak do dywanów; , luftować & wietrzyć; , bryle & okulary; , gruba & kopalnia; , szmaterlok & motyl; ; południowomałopolskie i często południowokresowe (na terenie byłej Galicji): bradrura & piekarnik; , hadra & kobieta zła, kłótniwa; , lytry & drabiny u wozu; , nakaslik / nakastlik & szafka nocna; , zajzajer & kwas solny; , hajcować & mocno palić; . Wpływ języka niemieckiego zaznaczył się także w gwarach byłej Kongresówki, np. na Kurpiach: zorg & kłopot; , fele & wady; , w Płockiem: ćwele & przynieść; , szenkle & końce osi; itp. Ogólnogwarowy zasięg mają zapożyczenia niemieckie w terminologii rzemieślniczej, np. nazwy narzędzi stolarskich: cyrkularka, hebel, krajzega, winkiel, wasserwaga itp. Zapoczęcia czeskie występują głównie na południowym Śląsku, np. bedliwy & uważny; , kładziwko & młotek; , hawierz & górnik; , kiery & który; , mledziwo & siara; , morak & indyk; , pawłacz & chór w kościele; , siedlok & bogaty gospodarz; , słowackie na pograniczu polsko-słowackim, choć niektóre sięgają dalej na zachód (południowy Śląsk, Orawa, Podhale, Spisz): gumbicka & guzik; , hladać & szukać; , jor & wiosna; , krajczirka & krawcowa; , spowiedelnica & konfesjonał; , wreco & worek; i & wymię owcy (lub kozy); . Pożyczkę ukraińskie pojawiają się nie tylko w gwarach bezpośrednio stykających się z językiem ukraińskim, lecz także - w odniesieniu do niektórych wyrazów szerzej - w gwarach południowej Małopolski, Lubelszczyzny: mogliki & cementarz; , kociuba & pogrzebacz; , makutra & donica do ucierania maku; , trybulka & szczypiorek; . Przenikały one nie tylko ze wschodu z typowo ukraińskich gwar, lecz także z południa z gwar łemkowskich. Szczególnie dużo elementów wschodniosłowiańskich, tj. ukraińskich czy białoruskich, też rosyjskich, cechuje kresowe odmiany polszczyzny. Zapoczęcia białoruskie: kaczan & trzonek; , kaliwa & roślina; , kidać & rzucać; , caplina & dzierzak cepa; , odryna & szopa na siano; , pietuch & kogut; , i litewskie (najczęściej zapoczęcane za pośrednictwem białoruskim, a nie bezpośrednio z litewskiego): dyrwan & ugór; , kumpiak & szynka; , parsiuk & wieprz, prosię; , rojsty & mokradła; , charakteryzują gwary Białostocczyzny i polszczyzną północnokresową. W gwarach Karpat i Pogórza funkcjonuje dość dużo zapoczęczeń węgierskich, ukraińskich, rumuńskich i słowackich, związanych z górskim pasterstwem i warunkami życia, tzw. karpatyzmów, np. bryndza, baca, cap & samiec kozy; , juhas, kierdel, koszar & ogrodzenie na owce w hali; , żętyca. Zapoczęczenia w gwarach uległy różnym procesom adaptacyjnym, w tym morfologicznym, polegającym na włączeniu do polskiego systemu fleksyjnego, i polonizacji słowotwórczej, np. dylunek (niem. die Dielung), molkernia & mleczarnia; (niem. Molkerei). Objęły je też typowe dla gwar procesy fonetyczne, takie jak: mazurzenie (safa, sopa), występowanie spółgłosek protetycznych (prejotacja, labializacja, przydech): jagrest, łorgany,

hasystować, ścieśnienia samogłosek przed spółgłoskami nosowymi: atramynt, kómora, rozszerzenie artykulacyjne, np. mondur, derektor, enteligencjo, a także różnego typu upodobnienia (asymilacje), np. blomba, lewolwer = plomba, rewolwer, rozpodobnienia (dysymilacje): jagwent, kanfora = adwent, kamfora, czy przestawki: druszlak, renament = durszlak, remanent itp. Często wyrazy zapożyczone, przechodząc z języka ogólnego do gwar, zmieniły w nich znaczenie, np. komplementy ‘swaty, zaloty’. Obecnie trwa proces zanikania wraz z desygnatami wielu zapożyczeń. Wiele zapożyczeń lokalnych wypiera też język ogólny i z kolei poprzez język ogólny upowszechniają się też nowe pożyczki z języków obcych, głównie za pośrednictwem środków masowego przekazu, szkoły, urzędów itp. Por. Integracja językowa, Słownictwo gwarowe – różnicowanie terytorialne.